

PAZIRIK KURGANLARININ KALINTI VE BULUNTULARINA GÖRE BOZKIR KAVİMLERİNDE SOSYAL HAYAT*

SOCIAL LIFE IN THE STEPPE TRIBES ACCORDING TO THE REMAINS AND FINDS OF PAZYRYK KURGANS

Mazhar NARŞAP**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 15/12/2023 Düzeltme/Revised: 18/12/2023 Kabul/Accepted: 27/12/2023

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Narşap, M. (2023). Pazırık Kurganlarının Kalıntı ve Buluntularına Göre Bozkır Kavimlerinde Sosyal Hayat. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 118-140. <https://doi.org/10.52735/bellek.1405162>

ÖZ

Her millet yaşadığı coğrafyanın şartları neticesinde kendilerine has bir kültür oluşturmuşlardır. Ormanlarda yaşayan kavimler avcılık ve toplayıcılık ile geçimlerini temin ederek asalak kültürü, tarıma elverişli coğrafyalarda yaşayanlar yerleşik kültürü, hayvancılığa elverişli coğrafyalarda yaşayanlar ise göçebe yaşamı benimsemişlerdir. Çin Seddi'nden, Tuna Nehri'ne kadar olan bozkır coğrafyasında yaşayan kavimler ise coğrafyanın şartlarından dolayı konargöçer bir yaşamı benimsemişlerdir. Bu konargöçer yaşam tarzı basit bir göçebelik olmayıp boy beyinin idaresinde sistemli bir göç hareketidir. Bozkır coğrafyasının genişliği ve burada yaşayan kavimlerin benimsemiş oldukları konargöçer yaşam tarzı göz önüne alındığında buradaki kavimlerin tarih ve kültürlerinin araştırılması zorlaşmaktadır. Söz konusu kavimlerin, tarih ve kültürlerinin araştırılmasında sözlü, yazılı ve arkeolojik kaynaklar kullanılmaktadır. Bozkır kavimlerinin yazılı kaynakları, daha çok ilişkide buldukları kavimlerin kaynaklarından oluşmaktadır. Sözlü kaynaklar ise daha sonraki süreçte yazıya geçirilmiş ve yazıya geçirildiği dönemin izlerini taşımaktadır. Bozkır kavimleri ile ilgili yapılan araştırmalarda arkeolojik kaynaklar önemli bir yer tutmaktadır. Arkeolojik kaynaklar içerisinde kurganlar ayrı bir önem arz etmektedir. Kurgan, korugan yani koruyan anlamında olup yığma tepe mezarlardır. Bozkır insanının, öldüğü zaman defnedildiği kurganlardan bozkır coğrafyasında çok sayıda vardır. Bu kurganlardan birisi de Pazırık kurganlarıdır. Pazırık kurganları beş büyük kurgandan oluşmaktadır. Bu kurganlarda yapılan arkeolojik kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarılan kalıntı ve buluntular bozkır kavimlerinin sosyal hayatıyla ilgili, giyim-kuşam, yiyecek-içecek, halı, damga-en, müzik aletleri gibi birçok kültürel unsuru hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Bozkır, Kültür, Kurgan, Sosyal Hayat

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Dr., Bağımsız Araştırmacı, narsapmazhar5@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5104-2054

EXTENDED SUMMARY

Each nation has created a unique culture as a result of the conditions of the geography they live in. The tribes living in forests have adopted parasitic culture by making a living through hunting and gathering, those living in geographies favorable to agriculture have adopted settled culture, and those living in geographies favorable to animal husbandry have adopted nomadic life. The tribes living in the steppe geography from the Great Wall of China to the Danube River adopted a nomadic life due to the conditions of the geography. This nomadic lifestyle is not a simple nomadism, but a systematic migration movement under the administration of the boy bey. Considering the vastness of the steppe geography and the nomadic lifestyle adopted by the tribes living here, it becomes difficult to research the history and culture of these tribes. Oral, written and archaeological sources are used in the research of the history and culture of these tribes. The written sources of the steppe tribes consist mostly of the sources of the tribes they were in contact with. Oral sources, on the other hand, were written down in the later period and bear the traces of the period in which they were written down. Archaeological sources have an important place in the researches on steppe tribes. Kurgans have a special importance among archaeological sources.

Kurgan, as a word, means korugan, that is, to protect. Korugan has two meanings. The first meaning is kurgan grave; tumulus and the second meaning is the city walls protecting the city. Considering the word meanings of kurgan, the meaning used for steppe tribes is grave. There are many meanings that meet the word kurgan in today's Turkish. In the Turkish dictionary prepared by the Turkish Language Association, the word kurgan has three different meanings. The first meaning is a small hill where soil was piled on the grave in the First Age, the other meaning is castle, and another meaning is used as a hill-shaped grave, mound. There are many kurgans in the steppe geography where the steppe people were buried when they died.

One of these kurgans is the Pazyryk kurgans. Pazyryk kurgans consist of five large kurgans. In the archaeological excavations carried out in these kurgans, data on many cultural elements related to the social life of the steppe tribes, such as clothing-dress, food and drink, carpets, stamps, musical instruments were obtained.

The first product related to the clothing of the steppe people is the headdress. A piece of headdress made of a thick brown fur was found in the burial chamber of kurgan number 2 of Pazyryk kurgans. In kurgan number 3, a helmet-shaped headdress covering the neck and ears was found. During the excavations in Pazyryk kurgans, it was determined that the women in the burial chamber also had headdresses. One of the clothes used by the steppe people is caftans. During the excavations in the Pazyryk 2 kurgan, the back part of a short caftan with a length of 90 cm was found. In the Pazyryk kurgan number 3, a caftan similar to a shirt, which is estimated to belong to a man, was found. The clothes of the equestrian figure on the carpet found in the Pazyryk kurgan number 5 also reflect the cavalry-style clothing created by the steppe people. One of the clothes used by the steppe people is the shirt. Shirts were found in the studies conducted in Pazyryk 2 kurgans. Another of the clothes used by the steppe people in their daily life is trousers. Pants were also found in the studies conducted in Pazyryk kurgans. Important information about the clothing of the steppe people is obtained from the remains and finds found in Pazyryk kurgans. These remains and finds include socks and boots. The fact that the woman's boots found in the Pazyryk kurgans were made of leather and red in color is of particular importance. Because red colored and decorated boots were accepted as a sign of sovereignty in the following historical process. Data on the food and drink culture of the steppe people are also found in the Pazyryk kurgans. During the excavations in Pazyryk kurgan number 2, two wooden vessels were found on the floor of the burial chamber of the kurgan. These vessels are thought to be koumiss containers. Four tables were found during the excavations in the kurgan. According to the analysis of the remains of the table tops, it was determined that food, goat and horse meat were placed on these tables and used as plates. During the archaeological excavations in many kurgans in the steppe geography, the walls and floors of the burial chambers in the kurgans were covered with felt and carpets. An example that fully reflects the carpet woven by the steppe people was obtained from Pazyryk kurgan number 5. The remains and finds of the car or nomadic vehicle used by the steppe people were obtained from Pazyryk kurgans. Although the remains and finds obtained from the kurgans belong to the funeral ceremony, the use of the steppe people

Keywords: Steppe, Culture, Kurgan, Social Life

GİRİŞ

Toplumların kültürlerinin oluşturulmasında yaşadıkları coğrafyanın şartları birinci derecede rol oynamıştır. Ormanlarda yaşayanlar ile çölde yaşayan kavimlerin yaşam koşullarının aynı olmaması her iki toplumun oluşturmuş olduğu kültürleri de farklılaştırmıştır. Çin Seddi'nden, Tuna Nehri'ne kadar olan Avrasya coğrafyasında yaşayan bozkır kavimleri de yaşamış oldukları coğrafyanın iklim koşullarına uygun olan konargöçer yaşam tarzını

benimsemişlerdir. Konargöçer yaşam tarzı basit bir göçebelik olmayıp boy beyinin idaresinde yılın belirli zamanlarında hayvanlarına taze ot bulabilmek amacıyla yapılan göç hareketidir. Konargöçer yaşamı benimsemiş olan bozkır kavimleri bu şartlar neticesinde kendilerine has olan bozkır kültürünü diğer bir adı ile atlı göçebe kültürünü ortaya çıkarmışlardır. Bu kültür hakkında sözlü, yazılı ve arkeolojik kaynaklardan bilgi elde edilmektedir. Bozkır kavimlerinin kendilerine ait olan yazılı kaynakları sınırlı da olsa bulunmakla birlikte ilişkide buldukları diğer kavimlerin yazılı kaynaklarından bozkır kavimlerinin kültür tarihine dair önemli bilgiler elde edilmektedir. Bozkır kavimlerinin kültür tarihine dair asıl veriler arkeolojik kaynaklardan elde edilmektedir. Arkeolojik kaynakların başında ise kurganlar gelmektedir. Kurgan bozkır insanı, öldüğünde defnedildiği yığma tepe mezarlardır.

Kurgan, kelime anlamı olarak korugan yani korumak manasına gelmektedir. Koruganın iki anlamı vardır. Birinci anlamı kurgan mezar; tümülüs anlamında olup ikinci anlamı ise, şehri koruyan sur duvarlarıdır. Kurganın kelime anlamları göz önüne alındığında bozkır kavimleri için kullanılan anlamı mezardır. Kurgan kelimesini günümüz Türkçesinde karşılayan birçok anlam vardır. Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Türkçe sözlükte, kurgan kelimesi üç ayrı anlama gelmektedir. İlk anlamı, İlk Çağ'da mezar üzerine toprak yığılan küçük tepe, diğer anlamı kale, bir diğer anlamı ise tepe şeklinde mezar, höyük olarak kullanılmıştır.¹

Bozkır kavimlerinin benimsediği konargöçer yaşam tarzına bakıldığı zaman şehir ile ilgili olan anlamının daha sonraki süreçte kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bozkır coğrafyasında kullanılan kurgan tabiri, mezarda bulunan ölüyü koruması manasına gelmektedir. Kurgan adı esasında mezar için değil; mezarı koruyan üzerindeki topraktan ya da taştan yapılan tümsek tepe için kullanılmıştır (bk. ek 1).

Bozkır insanının mezarı olan kurganlar, genellikle toplum tarafından kutsal sayılan yerlere yapılmıştır. Bu yerler dağ ve etekleri, yaylalar, ormanlık alanlar, ırmak yatakları ve göl kenarları olabilmektedir. Kurganların çok çeşitli alanlara yapılmasında, bozkır kavimlerinin çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olmaları etkili olmuştur²

İskitlerin kurganı nasıl yaptıklarını Herodotos, *Historia* adlı eserinin 4. kitabında şu şekilde anlatmaktadır: “Hükümdarları öldüğü zaman, o bölgede eni boyu bir dörtgen, büyük bir çukur kazılar ve hazır olduğu zaman ölüyü getirirler. Gövde mumla kaplanmıştır; önceden karnı yarılmış, içi boşaltılmış ve maydanoz tohumu, anason ve dövülmüş saparna ve kokulu maddelerle doldurulmuş sonra dikilmiştir; ölü bir arabaya konur ve başka bir halk topluluğuna götürülür. Bütün halk toplulukları dolaştırdıktan sonra ölü, imparatorluğun en uzak ülkesi olan Gerrhos ülkesine götürülür; mezar orada kazılmıştır. Mezarın içine çimen yayılır, hükümdar üzerine konur. Ölü, yere saplanmış mızraklarla çevrilir, üzerine ağaçtan bir gölgelik konur, sazlarla örtülür, mezarın içinde boş kalan geniş yerlere eşlerinden birisi, elinden içki içtiği kimse, bir aşçı, silahtarı, uşaklarından birisi, bir haberci ve atları boğulup konulur, kullandığı eşyalardan birer tane ve altın kupalar da konur. Bu tören tamamlanınca herkes mezarın üzerine kürekle toprak atar ve en yüksek tümseği yapmak için birbirleriyle yarış ederler.”³ (bk Ek 2)

Herodotos'un, *Historia* adlı eserinde anlattığı kurgan yapımıyla ilgili bilgiler bozkır coğrafyasında bulunan kurganlarda yapılan kazı çalışmalarından elde edilen arkeolojik veriler ile doğrulanması kaynağın önemini ayrıca göstermektedir. Herodotos'un bahsettiği kurganlar, Karadeniz'in kuzeyinde yer alan bozkır coğrafyasında sıklıkla görülebilmektedir.

Bozkır coğrafyasında kurgan yapımı sadece milattan önceki dönemlerde değil; milattan sonraki dönemlerde de devam etmiş olduğu kaynaklarda görülmektedir. Örneğin; IX. yüzyıl da

¹ Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019 s. 24.

² Oktay Belli “Eski Çağ ve Orta Çağ'da Türkler'de Kurgan Yapma Geleneği”, *Türkler*, III. Cilt s. 927.

³ Herodotos, *Herodotos Tarihi*, (Çev. Müntekim Ökmen), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015 s. IV: 71.

Abbasi Halifesi tarafından, Bulgar Hanı'na elçi olarak gönderilen kafilenin içerisinde bulunan İbn Fadlan, bu sefere ilişkin yazmış olduğu seyahatnamesinde, Oğuzlarda ölü gömme geleneğinden şu şekilde bahsetmektedir: "Oğuzlardan birisi ölürse onun için ev gibi büyük bir çukur kazarlar. Bundan sonra cesedi alıp elbisesini giydirir, kuşağını ve yayını kuşandırır. Eline, içinde nebiz olan ağaçtan bir kadeh verirler, önüne yiyecek dolu bir kap koyarlar. Daha sonra ölüyü çukura oturtup üzerini tavanla örterler. Mezarının üzerine çamurdan bir kubbe gibi tümsek yaparlar. Bundan sonra ölünün hayvanlarının yanına varıp miktarına göre, birden yüze veya iki yüze kadarını kurban ederler. Onların etlerini yerler. Başlarını, ayaklarını, derilerini ve kuyruklarını bir tarafa ayırıp bunları kesilmiş ağaçlar üzerine kabrinin başına asarlar. Bunlar ölünün cennete giderken bineceği hayvanlardır derler. Eğer ölen kimse, sağlığında insan öldürmüş kahraman kimse ise öldürdüğü insanların sayıları kadar, ağaçtan suret yontup bunları kabrinin üzerine dikerler. Bunlar onun hizmetçileridir."⁴

Hem Herodotos hem İbn Fadlan'ın vermiş olduğu bilgiler ve yapılan arkeolojik kazı çalışmaları neticesinde ortaya çıkan verilere göre kurganların iki ana unsurdan oluştuğu anlaşılmaktadır. Kurganın birinci kısmı toprak seviyesine kadar açılmış çukur ve oluşturulan odalardan; ikinci kısım ise zemin seviyesi üzerine yığılmış topraktan oluşmaktadır. Odaların üstü tıpkı bir yapının üzeri gibi kalaslarla kapatılmakta, alttan payandalarla kalaslar desteklenmektedir. Sağlam bir tavan oluşturulup üzerine toprak yığılmaktadır. Kazılan mezarların üzerine yığılan topraklar, kenarlarından dışarıya taşmakta ve mezarı korunaklı hâle getirmektedir.⁵

Kurganlar bozkır insanının öldüğü zaman defnedildiği yer olmak ile birlikte bozkır kavimlerinin tarih ve kültürüne önemli veriler sağlayan arkeolojik bir kaynaktır bu çalışmada Pazırık kurganlarında yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılmış olan kalıntı ve buluntulardan hareket ile bozkır insanın sosyal yaşamı incelenecektir.

1. Pazırık Kurganları

Bozkır coğrafyasının birçok yerinde kurganlar bulunmaktadır. Bozkır kavimlerinin kurgan bölgelerinden biri de Pazırık bölgesidir. Pazırık bölgesi Rusya'ya bağlı Gorna Altay bölgesinde yukarı Altayların doğu kısmındaki Tuva sınırında yer almaktadır. Söz konusu bu alan Büyük Ulugan sahası içerisinde Greenwihc'e göre 50'44 kuzey, 88'03 doğuda bulunan bir vadidir. Büyük Ulugan vadisi U şeklinde Pazırık bölgesinin yaklaşık bir kilometre güneyindedir. Ayrıca bölgede bulunan Balyktol nehri ise Pazırık'ın güneybatı tarafından Büyük Ulugan vadisinin içlerinde akmaktadır.⁶ (bk. Ek 3)

Pazırık kurganlarının bulunduğu bölgenin, yıllık sıcaklık farkları fazla değildir. Düşük bir sıcaklık ortalaması yıl boyunca devam etmektedir. Bölgedeki kış döneminin oldukça uzun sürmesi sıcaklık ortalamasını düşürmektedir. Ayrıca kış boyunca oluşan rüzgârlar bölgede kalın bir kar tabakasının oluşmasını önlemiş olsa da aşırı dondurucu soğuklara sebep olmuştur. Kış mevsiminin ardından gelen yaz mevsimi ise oldukça kısa sürmektedir. Bu sebeplerden dolayı kurganların içine giren yağmur ve kar suları kurganların içinde donmuş böylece kurganlarda bulunan eserlerin mezara konulduğu günkü gibi korunmasını sağlamıştır.⁷

Pazırık kurganlarının bulunduğu alanda ilk çalışmalar Messerschmidt tarafından 1722 yılında yapılmıştır. Yapılan bu çalışma gezi ve yüzey araştırması şeklindedir. Pazırık kurganlarında yapılan ilk bilimsel kazı ise 1924 yılında Rudenko tarafından yapılmıştır. Ancak yapılan bu kazıda herhangi bir kalıntı ve buluntuya rastlanılmamıştır. Kurganlar üzerinde ilk

⁴ İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2022, s. 36.

⁵ İlhami Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s. 434.

⁶ Sergei Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia*, London 1970, s. 1.

⁷ S. Rudenko-Sergei Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia...*, s. 7.

kapsamlı çalışma ise Rus Devlet Etnografya Müzesi tarafından 1929 yılında yapılmıştır. Söz konusu bölgede yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda kırka yakın kurgan tespit edilmiştir. Tespit edilen bu kurganlardan Pazırık 1 kurganı olarak adlandırılan kurgan Rudenko tarafından açılmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı'nın çıkması sebebiyle kazı çalışmalarına ara verilmiştir. Savaşın sonunda bölgedeki kurganlar üzerinde çalışmalara devam edilmiştir.⁸

Rus Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsünün bölgede yapmış olduğu çalışmalarda küçük veya büyük 150 kurgan tespit edilmiştir. Bölgedeki kurganlar genelde bir tepe üzerine veya nehir teraslarına yapılmıştır. Pazırık kurganlarının ancak beş tanesi büyük kurgan sayılmaktadır. Bu kurganlardan; 3 ve 4 numaralı olan kurganlar kuzeyde, 1 ve 2 numaralı olan kurganlar orta kesimde, 5 numaralı olan kurgan ise güneyde yer almaktadır.

Pazırık kurganları içerisinde 1929 yılında Rudenko tarafından açılan ilk kurgan Pazırık 1 kurganı olarak adlandırılmaktadır. Bu kurgan 47-50 m çapında ve 2,2-2,5 m yüksekliğinde taş yığından yapılmış bir kurgandır. Pazırık 1 kurganı üzerinde yapılan çalışmalarda kurganı koruyan, ağaç kütüklerinden oluşan koruma tabakasına rastlanılmıştır. Bu tabakanın 300 kadar tomruktan oluştuğu tespit edilmiştir. Mezar odasının tavanı kuzey ve güney duvarlarında karşılıklı olarak bulunan üç kiriş üzerine oturtulmuştur. Bu ağaç koruma tabakasının ya da tavanın altında ise 4 metre derinliğe sahip iç içe iki oda ortaya çıkarılmıştır. Mezar odasının üst katmanında ise huş ağacı kabuğu ile karaçam ağacının kabukları ve dumanlı çay çalısının yaprakları bulunmuştur. Mezar odasını meydana getiren ahşap oda ise mezar çukurunun tamamını kaplamamakta ve mezar çukurunun daha geniş olan güney tarafında yer almaktadır.⁹ (bk. Ek 4)

Pazırık 1 kurganı Rudenko tarafından kazılmış ancak II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla kurgan üzerindeki araştırmalara ara verilmiştir. Savaşın sona ermesinden sonra yeniden başlanılan çalışmalar neticesinde Rudenko tarafından 1947-1948 yılları arasında Pazırık 2 numaralı kurganı kazılmıştır. Bu kurganın çapı 36 metre, yüksekliği ise 4 metredir. Kurganın üst tabakası 10 cm kalınlığında, kırık taşlardan oluşmaktadır. Bu taş tabakanın alt kısmında ise toprak tabakası, kütük tabakasının üstünde bulunmaktadır. Bu tabaka aynı zamanda altta bulunan mezar odasını da korumaktadır. Kurganın merkezindeki tahribat hırsızlar tarafından soyulduğunu göstermektedir.¹⁰

Kurganın çatı tabakası Pazırık 1 kurganında olduğu gibi huş ağacı kabuklarıyla kaplanmıştır. Ancak Pazırık 2 kurganında bu tabaka, altı tabakadan oluşmaktadır. Defin odasının tavanını ise dokuz kütük oluşturmaktadır. Bu ahşap tavanı, 2,10 metre ile 2,65 arasında yüksekliğinde ve 35 cm çapında tomruklardan oluşan direkler taşımaktadır. Bu ahşap tavan, mezar odasının güney ve kuzey kesiminde bulunan kirişlere bağlanmıştır. Ancak odanın tavanı ile kirişlerin bulunduğu alan arasında 20,35 cm'lik bir açıklık bulunmaktadır.¹¹

Pazırık 2 kurganını oluşturan toprak ve kütükten oluşan tabakanın altında ise 4 metre derinliğinde ve ölçüleri 7,1x7,8 metre olan dikdörtgen bir mezar odası bulunmuştur. Bu mezar odasının tabanı 10 cm kalınlığında kırma taş; bu kırma taş tabakanın üzerinde ise 5 cm kalınlığında ince bir toprak tabaka vardır. Mezar odası iki kısım hâlinde ve ahşaptan yapılmıştır. Bu kurganda, Pazırık 1 numaralı kurganda olduğu gibi odaların arası taş ile doldurulmamış boş bırakılmıştır. Mezar odasına daha önceden soyguncular tarafından açılan delikten, suların

⁸ Wilhem Radloff, *Sibirya'dan*, (Çev. Ahmet Temir), C.I-II-III, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1954, s. 101.

⁹ S. Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia....*, s. 15-16,19-21; Y. Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*, s. 132.

¹⁰ S. Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia....*, s. 314.

¹¹ S. Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia....*, s. 22.

dolması ve bu suların donması neticesinde mezar odasında bulunan eşyalar kazının yapıldığı tarihe kadar bozulmadan ulaşabilmiştir.¹²

Pazırık 2 kurganının mezar odasında yapılan çalışmalarda soyguncular tarafından tabuttan çıkarılıp atılmış hâlde bir erkeğin ve kadının cesedi bulunmuştur. Bulunan bu cesetlerin mumyalanmış olması son derece ilgi çekmektedir.

Pazırık 3 numaralı kurganı da Rudenko tarafından 1948 yılında kazılmıştır. Bu kurgan, 36 metre çapa ve 2,6 metre yüksekliğe sahiptir. Kurganın üzeri doğu-batı şeklinde dizilmiş, dik taşlar ile ikiye bölünmüştür. Kurganın yapımında büyük taş bloklar kullanılmıştır. Mezar odasının üst kısmında ağaç kütük tabakasının üzerinde taş ve kaya parçalarından bir koruma tabakası daha oluşturulmuştur. Yapılan kazı faaliyetlerinde bu taş tabakanın içerisinde tahta kürek, tahta kamalar ve bir arabanın parçaları ile birlikte yedi tekerlek bulunmuştur. Bu tahta küreğin ve kamaların mezar odasının kazılmasında kullanıldığı; arabanın ise mezar odasına defnedilen kişiyi mezar yerine getirdiği düşünülmektedir.¹³

Mezar odasının üzerindeki çatının çökmesini önlemek amacıyla mezar odasının güney ve kuzey tarafına üçer adet ahşap ayaklı direk dikilmiş ve bu ahşap direkler birbirine çapraz bağlama yöntemi ile bir koruma tabakası oluşturulmuştur. Bu tabakanın altında ise dış tarafta kalan odanın çalılardan yapılmış bir tabakası bulunmaktadır. Bu çalı tabakasının altında ise karaçam ve kayın ağacından eşit şekillerde kesilmiş tomruklar bulunmaktadır. Bu tomrukların arası bölgede bulunan yosunlar ile doldurulmuştur. Böyle bir katmanın yapılmasının nedeni; mezar odasının içine yağmur ve kar sularının dolmasının önüne geçmek olduğu düşünülebilir.

Pazırık 3 numaralı kurganda yapılan çalışmalarda tespit edilen çatının altında mezar odası bulunmuştur. Söz konusu bu kurganda bulunan mezar odası, yer zemininden 5,2 m derinliktedir. Pazırık 3 kurganının mezar odasının bu derinlikte olmasının nedeni ise kurganın kazıldığı alanın altındaki kumlu zeminin diğer höyüklerin altındakinden daha yumuşak olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁴

Pazırık 4 numaralı kurganı, 1948 yılında Rudenko tarafından kazılmıştır. Söz konusu bu kurgan 24 m çapa ve 1,5 m yüksekliğe sahiptir. Bu kurgan üzeri doğu batı yönünde taşlar döşenerek ikiye ayrılmıştır. Kurganı oluşturan tepe şeklindeki toprak tabaka kaldırıldıktan sonra taşlarla dolu 30 m² bir alan ortaya çıkmıştır. Bu taş bloğun içerisinde mezarın kazılması esnasında kullanıldığı düşünülen tahta kamalar bulunmuştur. Bu taş bloğun altında ise ağaç kütüklerinin oluşturduğu mezar odasının çatısı yer almaktadır.¹⁵

Mezar odasının çatısını oluşturan ahşap kütüklerin altında Pazırık 4 numaralı kurganın defin odası yer almaktadır. Bu kurganı diğer Pazırık kurganlarından ayıran en önemli özellik ise diğer kurganlarda olduğu gibi mezar odası iç ve dış odalar olarak düzenlenmemiş olup tek odadan oluşmaktadır.¹⁶

Pazırık 4 numaralı kurganın mezar odası, Pazırık 1 ve 2 numaralı kurganlarında bulunan mezar odalarının iç odalarına büyük oranda benzemektedir.

1949 yılında Rudenko tarafından kazılan bu kurgan daha önce açılan diğer Pazırık kurganları ile aynı özellikleri taşımaktadır. Ancak diğer kurganlardan farklı olarak kurgan tümseğinin etrafının oldukça geniş aralıklarla taşlar ile çember şeklinde çevrilmiş olmasıdır. Söz konusu bu kurgan 42 m çapında ve 3,75 m yüksekliğindedir. Kurganın üzeri yaklaşık üç

¹² S. Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia*...., s. 19.

¹³ S. Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia*...., s. 319; Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*, s. 139.

¹⁴ S. Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia*...., s. 14.

¹⁵ S. Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia*...., s. 322.

¹⁶ S. Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia*...., s. 17.

ton ağırlığında bulunan kaya parçaları ile kaplanmıştır. Fakat bu kurgan da diğer kurganlar gibi hırsızlar tarafından soyulmuştur¹⁷.

Kurganın üst kısmında bulunan üç tona kadar ağırlığa sahip bir büyük taş ve kaya tabakasının altında ince bir kütük tabakası bulunmaktadır. Soyguncular, kurganın giriş kısmına tünel kazmışlardır. Kurganın defin odasının üstünü örten huş ağacı kabuğu yaprakları ve kütükler kaldırılmıştır. Yapılan çalışmalarda mezar odasının kalın kalaslardan oluşan zemin tabakasının doğrudan toprak zemin üzerine yapıldığı tespit edilmiştir. Defin odasının hem duvarları hem de tavanı kütüklerden oluşmaktadır. Diğer Pazırık kurganları üzerindeki huş ağacı kabuğu çatısını kaplayan dumanlı çay yapraklarından oluşan katman bu kurganda görülmemiştir.

Pazırık kurganlarının mezar odalarında yapılan kazılarda ağaçtan oyulmuş tabutlar bulunmuştur (bk. Ek 6). Genel olarak Pazırık kurganlarında cesetler direkt olarak küçük bir ağaç mezarın tabanında başı doğuya doğru olan, kolları ve bacakları uzanmış durumda bir tabutun içine yatırılmışlardır Pazırık kurganlarında bulunan tabutlar oldukça çeşitlidir. Çapı 1 metreyi bulan çam ağacının gövdelerinden oyma tekniğiyle yapılmışlardır. Pazırık 2 kurganındaki tabutun uzunluğu 4,2 m, genişliği 87-95 cm olup yüksekliği ise 72 cm'dir. Pazırık 1 kurganındaki tabut ise 2 numaralı mezarda bulunan tabuta göre daha küçüktür. Bu tabut 3,7 m uzunluğunda ve yüksekliği ise 65-80 cm arasındadır. Pazırık 3 numaralı mezardaki tabut ise 1 numaralı mezardaki ölçülerde ancak boyu 3,25 m'dir. Pazırık IV numaralı kurgandaki tabutlarda 6070 cm genişliğinde, 2,5-3 m uzunluğundadır. Pazırık V numaralı kurgandaki tabut ise 5 m uzunluğunda, 50-70 cm yüksekliğindedir.¹⁸

Pazırık kurganlarında bulunan tabutların genel olarak kenarları 3-4 cm, tabanı ise 9-13 cm'dir. Tabutların uç kenar kalınlıkları ise 25-30 cm arasındadır. Pazırık 1 ve 2 numaralı kurganlardaki tabutların uç kenarlarının paralel ve dikey olmaması nedeniyle diğer Pazırık kurganlarındaki tabutlardan ayrılmaktadır. Söz konusu tabutların dış yüzeyleri bir balta yardımıyla pürüzsüzleştirilmiş ve içi bir bıçak ağızlı keserle oyulmuştur. Pazırık kurganlarında bulunan tüm tabutların ortak özelliği hepsinin tabanının düzleştirilmiş olmasıdır. Tabutların her iki tarafına da bir çift kulp takılmıştır. Ancak tabutların mezara indirilmesi amacıyla kalın iplerin takıldığı delikler tabutların köşelerine açılmıştır.¹⁹

Pazırık kurganlarında bulunan tabutların kolay yapılabilmesi için eski ağaçlar veya çürümüş ağaçlar tercih edilmiştir. Ancak bu tür ağaçların kullanılmasındaki dezavantaj ise ağaçların yapısında bulunan çatlak ve budakların bulunmasıdır. Pazırık kurganını oluşturan bozkır insanı bu dezavantajı ortadan kaldırmış budak ya da çatlak olan yeri ince deri şeritler ile sıkılaştırarak tabutu daha sağlam hâle getirmiştir. Bu tarz tabut 5 numaralı kurganda, tabut kapakları ise 1 ve 2 numaralı kurganlarda bulunabilmektedir.²⁰

Pazırık kurganlarında bulunan tabutların hepsi kapalıdır. Tabutların kapakları da karaçam ağacından yapılmıştır. Bu kapakların kalınlığı 3-4 cm olacak ince yapılmış böylece kapakların hafif olmaları sağlanmıştır. Pazırık kurganlarında bulunan bu tabutlardan 5 numaralı kurganın tabutu hariç diğer kurganlardaki tabutların kapakları kubbeye benzer şekilde yapılmıştır. Tabutların kapakları tabutun üzerini tam kapatacak şekilde yapılmış ve tabutun üzerine kapatılan bu kapaklar köşelerde bulunan mandallar ile tabutun üzerine sabitlenmiştir.²¹

Kurganlarda yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında; kurganların kazımı esnasında kullanılan aletler, kurganların mezar odasına defnedilen kişilerin cesetleri, mezar odasına

¹⁷ S. Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia*...., s. 323-324.

¹⁸ S. Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia*...., s. 29.

¹⁹ S. Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia*...., s. 29.

²⁰ S. Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia*...., s. 29.

²¹ S. Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia*...., s. 29.

birakılan gündelik yaşamda kullanılmış eşyalar, savaş araç ve gereçleri, defin işlemleri öncesi ve sonrasında yapılan ritüellerde kullanılan malzemeler, kurban olarak sunulan atlar gibi birçok kalıntı ve buluntu elde edilmiştir. Bu kalıntı ve buluntular bozkır kavimlerinin ekonomik, askerî, dinî gibi birçok kültürel unsuru hakkında bilgiler verdiği gibi sosyal hayatını oluşturan, giyim-kuşam, yeme-içme, damga-en, müzik aletleri gibi hususlarda da bilgiler vermektedir.

2. Sosyal Hayat

2.1. Giyim Kuşam

Bozkır coğrafyasında ortaya çıkan bu konargöçer kültürünü oluşturan insanlar, bu coğrafyanın şartlarına göre yaşam tarzlarını oluşturmuşlardır. Bozkır coğrafyasının soğuk ve sert bir iklime sahip olması; bunun yanı sıra bozkır insanının savaşçı özellik taşıması giyim kuşam üzerinde etkili olmuştur.

Tarihin en eski dönemlerinden itibaren söz konusu iklimde yaşayan bozkır insanı ekonomik hayatının başlıca temeli olan hayvanlarından elde etmiş olduğu yün ve derilerden kendisine başlık, gömlek, kaftan, pantolon, kemer, etek ve çizme gibi çeşitli giyim kuşam ürünleri yapmıştır. Ayrıca bozkır insanının, yün ve deriden yapmış olduğu elbiseler basit bir ilkel elbise olmayıp günümüz modern kıyafetine oldukça yakındır. Bu sebeple tarihin en eski dönemlerinden itibaren yapılmış olan bu elbiseler, bozkır insanının ulaştığı olduğu medeni seviyeyi göstermesi açısından son derece önemlidir.

Bozkır insanının yapmış olduğu bu elbiseleri ile ilgili dönemi anlatan yazılı kaynaklarda bilgiler yer almaktadır. Ancak bozkır insanının giyim kuşamı hakkında detaylı bilgiler bozkır coğrafyasında yer alan kurganlardan ortaya çıkarılan elbiseler ve kurganların etrafında bulunan kaya resimlerinden elde edilebilmesiyle birlikte elde edilen arkeolojik veriler yazılı kaynaklarda verilen bilgilerin doğruluğunun onaylanması açısından da ayrıca önem arz etmektedir.

Bozkır insanının giyim kuşamı ile ilgili olarak ilk ele alınan ürün başlıktır. Bozkır insanı tarihin en erken dönemlerinden itibaren başlık kullanmış ve söz konusu başlık zaman içerisinde çeşitli adlar ve şekiller alarak yakın zamana kadar kullanılmıştır. Hayvanlardan elde edilen yün ve deriden yapılan başlıklar çeşitli şekillerde olmakla birlikte çeşitli renklerde de yapılmışlardır. Ayrıca bozkır insanının kullanmış olduğu başlıklar onun hem kendi boyları arasında hem de diğer milletler tarafından tanınmasını sağlamıştır. Başlıklar bir bakıma kimlik görevi görmüşlerdir. Buna en güzel örneği Saka yani İskitleri yakından tanıyan Perslerin, Saka gruplarını adlandırmasında görülmektedir. Persler, Sakaları üç grup hâlinde ele almaktadırlar. Bunlardan birincisi Saka tiay para daray yani denizin diğer tarafına geçmiş Sakalar, ikincisi Saka tigrakhauda ok şeklinde sivri başlık giyen Sakalar, üçüncüsü ise Saka haumavarga'dır. Burada görüldüğü gibi ikinci Saka grubu olan Saka tigrakhauda'nın başlığından hareketle ad verilmektedir. Diğer Saka gruplarının da başlık giymiş oldukları dikkate alındığında söz konusu grubun başlığının, diğerlerinden farklı olması o grubun tanımlanmasında kimlik olarak kullanılmıştır.

Yazılı kaynaklarda, bozkır insanının kullanmış olduğu başlıklar hakkında bilgiler yer almakla birlikte bozkır coğrafyasındaki kurganlarda yapılan arkeolojik kazılar sonucunda bozkır insanının kullanmış olduğu başlık ve başlık kalıntıları bulunmuştur.

Pazırık kurganlarından 2 numaralı kurganın mezar odasında kalın kahverengi bir kürkten yapılmış başlık parçası bulunmuştur (bk. Ek 8). Bu başlık parçasında yapılan çalışmalara göre başlık kulak ve enseyi kapatacak şekilde dizayn edilmiştir. 3 numaralı kurganda ise miğfer şeklinde ense ve kulakları kapatan bir başlık bulunmuştur. Başlık zamanla sararmış beyaz keçenin birbirine dikilmiş iki parçasından ve aynı desene kesilmiş, iki parça ince deriden yapılmıştır. Başlığın yapımında iki yarım arasındakiiki dikiş dışında ne keçe

tabanında ne de ince deri kaplamada herhangi bir dikiş kullanılmamıştır. Başlığın yapımı esnasında, dikilmiş şekil, islatılarak tahta bir kalıp alınmış ve üzerine bastırılmak suretiyle başlığın şeklinin verilmiş olduğu kuruduktan sonra da kalıptan çıkartıldığı tahmin edilmektedir. Başlığın üst kısmına deri bir kule dikilmiş ve dikilen bu kule altın ile kaplanmıştır.

Pazırık kurganlarında yapılan kazı çalışmalarında mezar odasında bulunan kadınların da başlıkları olduğu tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalar esnasında bu başlıkların esasında bir peruk olma ihtimali üzerinde durulmuştur. Söz konusu başlıkların yapımı esnasında kadının boynunun arka kısmına hayvan figürleri ile süslenmiş uzun bir tahta yerleştirilerek başlık at kılı ile kadının boynuna bağlanmıştır. Bağlanan tahtanın uç kısmı ise grifin tarzında stilize edilmiş olup üzeri ise altın folyo ile kaplanmıştır. Pazırık 2 numaralı kurganda buna benzer bir başlık bulunmuştur. 90 cm uzunluğa sahip kırmızı kumaştan yapılmış başlık, deri figürler ile süslenmiş ve altın folyoyla kaplanmıştır. Ayrıca Pazırık kurganlarında bulunan kadınlar ile ilgili başlıkların şeklinin kadının sosyal statüsünü yani evli ya da bekâr olduğunu ifade ettiği de tahmin edilmektedir. Geleneksel Anadolu kültüründe de evli ve bekâr kadınların başlıklarının ayrı şekillerde olduğu göz önüne alındığında bu durum Pazırık kurganlarında bulunan kadın başlıkları için de geçerli olma ihtimalini kuvvetlendirmekle birlikte kültürel sürekliliğin devamı açısından da ayrı bir önem arz etmektedir

Bozkır insanının kullanmış olduğu kıyafetlerden birisi de kaftanlardır. Kalın yünden yapılarak dış kıyafet olarak kullanılan kaftan, bir kuşak ya da kemer yardımı ile belden bağlanmaktadır. Soğuğa karşı bozkır insanını, büyük oranda koruyan kaftanlar ayrıca bozkır süvari giyim tarzına da uygundur. Bozkır coğrafyasında; balbal, kaya resmi gibi sanat eserlerinde kaftan görüldüğü gibi Pazırık kurganlarında da kaftan kalıntılarına rastlanılmıştır (bk. Ek 7).

Pazırık 2 kurganında yapılan kazı çalışmalarında uzunluğu 90 cm olan kısa bir kaftanın arka kısmı bulunmuştur. Bulunan kaftanın dış tarafının işlenmiş, uzunlamasına sağlamlık kazandırmak için de ince iplikler ile paralel çizgiler şeklinde dikilmiştir. Bazen takviye ve dekoratif dikişlerin yaklaşık 4 mm aralıklarla ve 1 cm uzunluğunda yan yana gelmiş olduğu söylenebilir. Kaftanın en dikkat çekici özelliği, üzerine yapılmış altın disklerle süslenmiş deri kesimli süslemeleridir. Kaftanın kalan kısmı üzerinde görülen stilize edilmiş kuş ve geyik figürleri dekoratif ve şematiktir. Bu figürler dönemin Altay sanatının tipik bir örneğidir.

Pazırık 3 numaralı kurganında ise erkeğe ait olduğu tahmin edilen gömleğe benzer bir kaftan bulunmuştur. İki kat kalınlıkta, çok ince beyaz keçeden yapılmış olan kaftanın omuzlardan genişliği 118 m, etek ucu 1-4 m'dir. Yakadan, etek ucuna kadar olan uzunluğu sadece 1 m olan kaftanın, boyun kısmı geniş ve açık hâldedir. Sağdan sola, çok sayıda bükülmüş yün elyafından sağlamlştırılmış olan kaftan, iki çift kordon aracılığıyla sıkılaştırılabilmektedir. Kaftanın üstü büyük keçe parçalarından, astarı ise küçük parçalardan ve kolları da alt kenarına dikilmiş tek parça şeklinde yapılmıştır. Üst bordürde, yaka manşetler ve arka tarafında ise kesintisiz bir şekilde gösterilen dekoratif bir bordür dikişi vardır. Kaftan ya da gömlek gerçek dikişleri göstermektedir. Üzerinde bulunan süsleme, ince beyaz yün ipliğin üst keçeden geçirilip sıkılaştırılmasıyla yapılmıştır. Kaftanın sağ dış kenarında 6 cm kalınlığında dikiş, geniş keçe katmanları arasında aşağı inmektedir. Kenarlarındaki bu uzunlamasına dikiş, bordür görünümü katmaktadır. Kaftanda bulunan kordonlar ise liflerin bir ucu iki keçe tabakası arasının içinden geçirilmiş ve ardından dikilerek sabitlenmiştir²² (bk. Ek 7).

Pazırık 5 numaralı kurganında bulunan halının üzerinde yer alan atlı figürünün kıyafetleri de bozkır insanının oluşturmuş olduğu süvari tarzı kıyafeti yansıtmaktadır. Burada

²² S. Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia*...., s. 86.

görülen adamın üzerinde kısa bir kaftan vardır. Mavi bir rengi olan kaftan diğer kurganlarda bulunan kaftanlarla büyük oranda benzerlik göstermektedir.

Bozkır insanının kullanmış olduğu kıyafetlerin birisi de pelerindir. Deri veya yünden yapılan pelerin omuz üzerine alınarak ön taraftan bir iğne yardımı ile tutturularak kullanılan bir kıyafettir. Deriden yapıldığı tahmin edilen bu kıyafetin dış tarafı altın figürler ile süslenmiştir. Pelerinin erkekler tarafından kullanılmış olduğu da Pazırık 5 numaralı kurganda yapılan çalışmada ortaya çıkarılmıştır. Pazırık kurganlarından 5 numaralı kurganın mezar odasında bulunan halı parçası üzerinde atlı kişinin figürü incelendiğinde boynuna bağlanmış bir pelerin dikkat çekmektedir.

Bozkır insanının kullanmış olduğu kıyafetlerden biriside gömlektir. Bozkır insanı gömleklerini hayvanlarının yünlerini çeşitli aşamalardan geçirerek elde etmiş olduğu iplerden ve ketenden yapmıştır. Kaftanların altına giyilen gömlek, yünden elde edilen iple ve ketenle yapılmış olduğu için bozkır insanının hareket kabiliyetini sınırlandırmamıştır. Bu gömleklere ait bozkır coğrafyasında yapılan arkeolojik kazılarda, kalıntı ve buluntular elde edilmiştir.

Pazırık 2 kurganında yapılan çalışmalarda gömlek bulunmuştur. Bulunan bu gömlek kenenvir liflerinden dokunmuş keten bir gömlektir. Gövde genişliği 44,5 cm, uzunluğu 104 cm olan gömleğin bir yarısı koyu ve kalın diğer tarafı ise daha parlak ve ince yapılmıştır. İki önde, iki arkada toplam dört parçadan oluşan gömleğin kol uzunluğu 58 cm olup uzun kollu bir gömlektir. Gömleğin ana malzemesini oluşturan keten bezleri ince kırmızı yün iple dikilmiştir. Pazırık 2 kurganında bulunan bu gömleğin benzeri Noyun-Ula kurganında yapılan kazılarda bulunmuştur.²³

Bozkır insanının, günlük yaşamında kullanmış olduğu kıyafetlerinden bir diğeri ise pantolondur. Pantolonlar bozkır süvari giyimine son derece uygun bir kıyafettir. At üzerinde hareket eden bozkır insanının pantolonu onun hareketlerini kısıtlamayı rahat hareket etme kabiliyeti sağlamıştır. Deriden yapılmış olan bu pantolonlar ile ilgili kurganlardan arkeolojik veriler elde edilmektedir.

Pazırık kurganlarında yapılan çalışmalarda da pantolon bulunmuştur. Burada bulunan pantolon parçaları ve 5 numaralı kurganda bulunan halı üzerinde süvarinin pantolonu dikkat çekmektedir.

Bozkır insanının kullanmış olduğu deri pantolonlar hakkında arkeolojik malzemenin yanı sıra yazılı kaynaklardan da bilgi elde edilebilmektedir. Kaşgarlı Mahmut'un eseri, *Divan-ı Lügatit Türk'te*; "üm" kelimesi hem don hem de şalvar ve pantolon anlamlarında kullanılmıştır. "Könçek" kelimesi de şalvar ve pantolon için kullanılmıştır. Bu kelimedeki "kön" kelimesi dikkat çekmektedir. Kön, deri anlamına geldiği için "könçek" de deri pantolonu ifade etmektedir. Kurganlardan elde edilen deri pantolonlar ve *Divan-ı Lügatit Türk'te* geçen "könçek" kelimesinin deri pantolon olması kültürel sürekliliğin bir göstergesidir.²⁴

Bozkır insanının kullanmış olduğu kıyafetlere bakıldığında kadın ve erkeğin benzer kıyafetler giydiği görülmektedir. Bozkır kavimlerinde hem erkeğin hem de kadının savaşçı özelliği bulunmaktadır. Kadınlar da erkekler gibi ata binmekte ve ok atmaktadırlar. Bu savaşçı özelliklerinden dolayı da kadınların da tıpkı erkekler gibi pantolon giymiş oldukları kuvvetle muhtemeldir. Bir bozkır kavmi olan İskitler hakkında Hippokrates, *Havalar, Sular ve Mevkiler* adlı eserinde İskit kadın savaşçıları hakkında şu şekilde bilgi vermektedir: "Avrupa'da, Azak denizi taraflarında yaşayan bir İskit kavmi vardır. Diğer kavimlerden farklı olan bu kavim Sauromatlardır. Bu kavmin kadınları ata binerler, at üzerinde oldukları hâlde yay çekerler ve

²³ S. Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia...*, s. 84; Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 65.

²⁴ Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş...*, s. 258.

mızrak atarlar. Kız kaldıkları sürece cenk ederler; üç düşman öldürmedikçe kocaya varamazlar ve kanunun emrettiği kurbanları da eda etmeden evvel kocaları ile bir arada oturamazlar. Bir kız bir erkeğe varınca, bir lüzum üzerine bütün millet silahlanmaya mecbur olmazsa bir daha ata binmez.”²⁵

Hippokrates’in vermiş olduğu bu bilgiden de anlaşılacağı üzere kadınlar da erkekler gibi savaşçı özellikler taşımaktadırlar. Ancak kadınların evlendikten sonra sefere çıkmadıkları görülmektedir. Evlenmeden önce savaşçı özelliği olan bu sebeple pantolon giyen kadınların evlendikten sonra ev işleriyle ilgilenmeleri, onların savaşçı özelliklerini bıraktıkları için de kıyafetlerinde de değişiklik meydana getirmiştir. Bir başka ifade ile Pazırık kurganlarında yapılan kazı çalışmalarında ve bozkır coğrafyasında bulunan diğer kurganlarda kadınlara ait etek kumaşlarının bulunmuş olması, kadının evli olduğunu yani sosyal durumunu gösteren bir kıyafet olduğunu düşündürülebilir.

Pazırık kurganlarında yapılan çalışmalarda da kemer ve kemer parçaları bulunmuştur. Pazırık 2 numaralı kurganında bulunan kadına ait olabileceği tahmin edilen gümüş kemer tokası dikkat çekmektedir. İpliklerden yapılan ve kordon gibi kullanılan kemer ise ayrı bir önem arz etmektedir.

Pazırık kurganlarında bulunan kalıntı ve buluntulardan bozkır insanının giyim kuşamı hakkında önemli bilgiler elde edilmektedir. Bu kalıntı ve buluntuların içerisinde, çorap ve botlar yer almaktadır. Özellikle Pazırık 2 numaralı kurganı, bu konuda zengin malzemeler vermektedir. Pazırık 2 numaralı kurganında yapılan kazı çalışmalarında kadına ait iki çift bot ve çoraplar bulunmuştur. Bulunan bu botlardan birincisinin taban kısmı oldukça orijinaldir. Deriden yapılan ve kırmızıya boyanan çizmenin alt tabanı ve üst kısmı başta lotus çiçeği olmak üzere çeşitli figürler ile süslenmiştir. 25 cm uzunluğa sahip ikinci bot da birinci bot gibi deriden yapılmış çeşitli figürler ile süslenmiş ve kalmın ipe dikilmiştir. Pazırık 2 kurganında botların yanı sıra keçeden yapılmış çoraplar da bulunmuştur. (bk. Ek 8)

Pazırık kurganlarında bulunan kadının botunun deriden yapılarak kırmızı renkte olması ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü ilerleyen tarihî süreç içerisinde kırmızı renkte ve süslenmiş çizmeler hükümdarlık alameti olarak kabul edilmiştir. Bunun en net örneği ise Anadolu Selçuklularında görülmektedir. Taht savaşında kardeşi IV. Kılıç Arslan’a yenilerek Bizans’a sığınan II. İzzettin Keykavus, İstanbul’da yaşamış olduğu sürgün hayatında hükümdar gibi kırmızı çizme giymiş olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. Yine dönemin kaynaklarında Selçuklu tahtına Karamanoğlu Mehmet Bey’in desteği ile geçen Alaeddin Siyavuş’un, Moğol destekli Selçuklu ordusuna yenilmesinden sonra Batı Anadolu tarafına kaçmış olduğu ve bu esnada bölgede bulunan Türkmenler tarafından ayağındaki kırmızı çizmelerden tanınarak öldürüldüğü bildirilmektedir.²⁶ Kaynaklarda ifade edilen bu her iki olay, çizmenin hükümdarlık sembolü olduğunu gösterdiği gibi kültürel sürekliliğin de bir devamı olarak düşünülebilir.

2.2. Yiyecek- İçecek

Bozkır kavimlerinin başlıca gıda maddesi ettir. Et ihtiyaçlarını kuzu, koyun, koç, keçi, erkek, oğlak, at, deve, tavuk gibi kendi besledikleri hayvanlar ile kuş, geyik, tavşan ve balık gibi av hayvanlarından temin etmişlerdir. İçeceklerin başında ise kısırak sütünden yapılan kımız gelmektedir. Yazılı kaynaklarda yer alan yiyecek ve içecek kültürüne dair verilere Pazırık kurganlarında da rastlanılmaktadır.

²⁵ Galip Ataç, *İskitlerde Hekimlik*, basımevi, tarih ve sayfa numarası yok.

²⁶ Salim Koca, “Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus’un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri”, *Bellekten*, S. 59 (Nisan 1995), s. 73.

Pazırık 2 numaralı kurganında yapılan kazı çalışmalarında kurganın defin odasının zemininde iki ahşap kap bulunmuştur. Bulunan bu kapların kırmızı kabı olduğu düşünülmektedir.²⁷ (bk. Ek 10)

Kurganda yapılan çalışmalarda dört masa bulunmuştur. Masa üstlerinin sağlam kalan kalıntıları üzerinde yapılan incelemelerde, söz konusu masaların üzerine yiyecek, keçi ve at eti konulup, tabak olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. (bk. Ek 9) Papalık emriyle Moğollara elçi olarak gönderilen Plana Carpini seyahati sırasında karşılaştığı bir bozkır topluluğu olan Kıpçaklarda bu uygulamanın mevcut olduğunu anlatır. Carpini, seyahatnamesinde Kıpçaklarda gördüğü cenaze merasiminde toplumun ileri gelen bir kişisi öldüğünde onu bozkırda gizlice kazdıkları ve çok sevdiği bir yere oturmuş vaziyette, önünde bir masa, masa üstünde bir kâse dolusu et ve bir testi kırmızı ile gömdüklerini belirtir.²⁸ Pazırık kurganlarında yapılan çalışmalarda tespit edilen masalar üstündeki et kalıntıları ve daha sonraki süreçte Plana Carpini'nin, Kıpçaklarda böyle bir cenaze törenine rast gelmesi bozkır coğrafyasında kültürel sürekliliğin bir devamıdır.

2.3. Halı

Bozkır coğrafyasında bulunan birçok kurganda yapılan arkeolojik kazılarda, kurganların içerisinde yer alan mezar odalarının duvarlarının ve zemininin keçe ve halılar ile kaplanmış olduğuna ve duvarlarına gündelik hayatta kullanılan kap kacak, silah gibi pek çok eşya asıldığına rastlanılmıştır. Pazırık kurganlarında yapılan arkeolojik kazı çalışmalarına bakıldığında bozkır insanı tarafından dokunmuş halı örneklerine rastlanılmıştır. Pazırık 2 kurganında yapılan arkeolojik kazılarda bulunan tabutun içerisine cesedi koymadan önce tabutun içi kalın bir keçe ile örtülmüş ve bunun üzerine uzun tüylü, yumuşak yün bir halı serilmiştir. Tabutun içerisindeki cesetler halının boşta kalan kenarlarına sarılmış ve ardından tabutun sonuna kadar üzerine özel, güçlü bir kumaş şeridi serilmiş ve siyah keçe kaplanmışır.²⁹

Bozkır insanının, dokunmuş olduğu halıyı tam olarak yansıtan örnek ise Pazırık 5 numaralı kurgandan elde edilmiştir. Pazırık 5 numaralı kurganın, mezar odasının dış kısmında bulunan oda içerisinde keçe bir yaygı bulunmuştur. Bu yaygının üzerinde oldukça ilgi çeken figürler yer almaktadır. Figürlerden biri, elinde çiçek ya da kutsal ağaç tutan binici, tanrıça önünde durmaktadır. Diğer figürde ise boynuzlu sfenks ile bir masal kuşunun mücadelesi görülmektedir.³⁰

Atların gömülü olduğu mezar odasının dış kısmındaki odada keçe yaygının yanı sıra bütün olarak ele geçmiş bozkırın en eski halısı bulunmuştur. Burada bulunan halı günümüzde kullanılan halılar gibidir (bk. Ek 11). Söz konusu halı 1,89 x 2m ölçülerine sahiptir. Pazırık halısı aynı figürlerin tekrar edildiği bir merkezi alanı çevreleyen karmaşık bir sınıra sahiptir. Dört ışınlı yıldızların ortasında bir kare olan dört çiçeğin haç şeklinde süslemesiyle halının tümü kare bir çerçeve içine alınmış kombinden oluşmaktadır. Bu şekilde, boyuna arka arkaya ve enine altı desen vardır. Merkezde yer alan lotus çiçeklerinden sonraki şeritte, kanatları kaldırılmış ve başı geriye dönük bir grifonun tekrarlanan figürleriyle çevrelenmiştir.

Bunların ötesindeki şeritte ise saat yönünde giden benekli geyik, bir diğer şeritte ise merkez sahnedekine benzer ancak hafifçe değiştirilmiş ve çerçevesiz, haç şekilli çiçek tasarımına sahip yıldız dizileri yer alırken bunun yanındaki şeritte ise daha önceki şeritte yer alan geyik figürlerine zıt yönde koşan yeleleri kesilmiş ve kuyrukları bağlanmış at üzerinde bozkır süvari giyimine uygun giyimli atlılar birbirini takip etmektedir. Pazırık halısının en dış kenarında ise, merkezî alanı çevreleyen aynı grifonlar görülmektedir. Ancak bu figürler daha

²⁷ S. Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia...*, s. 35.

²⁸ Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatname*, (Çev. Ergin Ayan), Derya Kitapevi, Trabzon 1994, s. 54-55.

²⁹ S. Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia...*, s. 29, 33-35

³⁰ S. Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia...*, s. 64.

büyük ve ters yöne bakmaktadır. Halının üzerinde yer alan bu beş bordür frizinin tamamı, iki çizgi arasında dikdörtgen şeritlerle, merkez alanın etrafındakiyle aynı çerçevelerin içine alınmıştır. Söz konusu bu halı çok renkli olup, koyu kırmızı, açık mavi, yeşilimsi, parlak sarı, turuncu ve diğer tonlar ağırlıklı olmak üzere yumuşak tonlara sahiptir.³¹

2.4. Göçerev

Bozkır coğrafyasında yaşayan insanlar, bölgenin iklim şartları gereği konargöçer bir hayatı benimsemiştir. Bu konargöçer yaşam, bozkır insanının kültürel yaşamının her alanında son derece etkili olmuştur. Bozkır kültür çevresinde yaylakta kışlağa, kışlakta yaylağa gidiş gelişlerde, yaylaklarda sürülerin otlatılması esnasında daha iyi otlaklar ve sulak alanlar bulabilmek için gerçekleştirilen yer değiştirmelerde bir vasıtaya ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Söz konusu vasıtaya ihtiyaç; yalnız göçler esnasında değil, belirli bir yerde kalındığında içerisinde dinlenme, uyuma ve daha da önemlisi bozkır kadınlarının bebeklerini büyüttükleri kısacası bozkır insanının mesken ihtiyacına yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Yukarıda belirtilen bütün bu ihtiyaçları karşılamak üzere, her ailenin kendi ihtiyacını karşılayacak vasıtalar yapılmıştır. Bu vasıtalar için “kağrı”, “araba”, “evli-araba”, “göçerev” gibi tabirlerin kullanıldığı görülmektedir.³²

Bozkır insanının, ev olarak kullanmış olduğu arabalara dair yazılı kaynaklarda bilgiler yer almaktadır. Bozkır kavmi olan İskitler hakkında çeşitli bilgiler veren Hippokrates, bozkır insanının kullanmış olduğu arabayı da şu şekilde anlatmaktadır: “İskit bozkırları sulak, otlakları bol bir düzlüktür. Ovalarda ise büyük ırmaklar yer almaktadır. Bu otlaklarda konargöçer İskitler yaşamaktadır. İskitlerin konargöçer olarak adlandırılmasının sebebi arabalarda yaşadıkları ve hayvanlarına ot buldukları sürece bir yerde kaldıkları için verilmiştir. Bu arabaların küçükleri dört tekerlekli, diğerleri altı tekerleklidir, arabaların dört bir yanı, üstü keçeyle kaplıdır. Kimi iki, kimi üç odalı olacak şekilde yapılmış olan bu arabalar yağmura, kara, yele karşı da korunaklıdır. Arabaların sevki iki ya da üç çift -soğuk yüzünden boynuzları çıkmamış- boynuzsuz öküz yapmaktadır. Arabaların içerisinde kadınlar çocuklarla birlikte yaşar. Göç esnasında arabaların içerisinde bulunan kadın ve çocuklara, erkekler at üstünde eşlik ederler, erkekleri de koyun sürüleri, sığırlar, atlar izler. Bir yerde hayvanlarına ot bulabildikleri sürece kalırlar, sonra başka yerlere göçerler.”³³

Bozkır insanının kullanmış olduğu araba ya da göçer eve dair kalıntı ve buluntular Pazırık kurganlarından elde edilmiştir. Bu kurganlardan Pazırık 1 numaralı kurganında yapılan kazı çalışmalarında bir öküz boyunduruğuna rastlanılmıştır. Bulunan bu boyunduruk ölen kimseyi önce kabileleri arasında dolaştıran sonra da mezarına getiren arabanın olabileceği düşünülmektedir.

Arabaya dair en önemli veri Pazırık 5 numaralı kurganından elde edilmiştir. Burada yapılan kazı faaliyetlerinde daha önceki Pazırık kurganlarında kırık ya da sadece tekerlekleri bulunan araba bu kurganda tam olarak bulunmuştur. 3 m uzunluğunda dört tekerlekli olan bu araba olağanüstü ilgi çekicidir. Bu arabada bir ağaç gövdesinden kesilmiş ilkel tekerlekler değil, modern dünyada kullanılan tekerleklere benzer çok kollu neftli tekerlekler görülmektedir (bk. Ek 15).

Bozkır coğrafyasının iklimsel şartlarından dolayı konargöçer yaşamı benimsemiş olan bozkır insanı, barınma ihtiyacını benimsemiş olduğu hayat şartlarına uygun olarak tasarlamıştır. Konargöçer yaşama uygun olan arabalı evler, ahşaptan yapılmış ve üzeri keçe ile kaplanarak mesken hâline getirilmiştir. Hem yazılı hem de arkeolojik kaynaklarda bilgiler verilen arabalı evlere dair kurganlarda elde edilen kalıntı ve buluntular her ne kadar cenaze törenine ait olsa

³¹ S. Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia...*, s. 300.

³² İ. Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş...*, s. 90-91.

³³ İ. Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş...*, s. 91.

da bozkır insanının kullanmış olduğu arabaya dair fikir oluşturması açısından önemlidir. Ayrıca bozkır insanının tarih sahnesine çıkışından itibaren tarihsel süreç içerisinde kullanmış olduğu bu arabalar, kültürel sürekliliği gösterdiği gibi söz konusu evlerin günümüz modern dünyadaki karavanlarla benzerlik göstermesi ise bozkır insanının tarihin en erken devirlerinden itibaren ulaşılmış olduğu medeni seviyeye işaret etmektedir.

2.5. Damga-En

Boy beyinin idaresinde yazın yaylalara, kışın ise kışlaklara giden bozkır insanının hayvanlarının, bu gidiş gelişlerde diğer boyların hayvanları ile karışma ihtimali oldukça yüksektir. Bozkır insanı, bu karışan hayvanları ayırt edebilmek amacıyla kendi boyuna ait bir damga yaparak hayvanlarını damgalamış bu sayede diğer boyların hayvanları ile karışan hayvanlarını kolayca tespit edebilmiştir.

Damga kelimesi bir şeyin üzerine bir nişan, bir im basmaya yarayan araç veya bu araç ile basılan nişan, im anlamlarında kullanılan eski Türkçe bir kelimedir.³⁴ Bu tanımdan yola çıkarak boya ait damga; demir bir dağlaç adı verilen demire işlenmekte damga yani işlenmiş demir ateşte kızdırılarak hayvanların derisinin üzerine bastırılmakta ve böylece demir üzerinde damga, hayvanın derisine işlenmektedir (bk. Ek. 14).

Bozkır insanının, mülkiyet alameti olarak kullanmış olduğu damgaya dair yazılı kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan ilki Çin yıllıklarıdır. Çin yıllıklarında Kao-çe'ler (yüksek arabalılar) olarak adı geçen Uygurlar hakkında verilen bilgiler arasında: "Ehlî hayvanlara birer mülkiyet damgası vururlar; sahrada bir hayvan yabancı bir halka karışırsa, onu hiç kimse kendi mülküne geçirmez." şeklinde yer alan ifade Uygurların hayvanlarını damgaladıklarını göstermektedir.³⁵

Damga ile ilgili bir başka yazılı kaynak ise Kaşgarlı Mahmut'un, *Divanü Lugati't-Türk* adlı eseridir. Kaşgarlı Mahmut eserinde, Oğuzları anlatırken şunları yazmaktadır: "Oğuz, bir Türk boyudur. Oğuzlar, Türkmen'dir. Bunlar yirmi iki bölüktür; her bölüğün ayrı bir belgesi ve hayvanlarına vurulan bir alameti vardır. Birbirlerini bu belgelerle tanırlar. Bu oymakların hepsini, herkesçe bilinmesi için yazdım. Bu belgeler onların hayvanlarının, atlarının, binitlerinin alametidir. Hayvanlar karıştığında her bölük kendi hayvanını bu belgelerden tanır." Kaşgarlı Mahmut'un eserinde yer vermiş olduğu bu bilgilerden, Oğuzların yirmi iki boya ayrıldığı ve bu boyların hepsinin de kendisine ait damgaları olduğu, bu damgalardan hayvanlarını tanıdıkları anlaşılmaktadır.³⁶

Damga hakkında bilgi veren bir başka yazılı kaynak ise İbn Batuta'nın seyahatnamesidir. Gezmiş olduğu yerlerin gelenek, görenek gibi birçok hususu hakkında bilgi veren seyyahın, Horasan bölgesine yapmış olduğu ziyareti ile ilgili olarak bölge insanının atlarına damga vurarak hayvanlarının başlarında çoban olmadan otlağa saldılarına dair bilgiler yer almaktadır.³⁷

Bozkır coğrafyasında at sürüleri olduğu gibi çok sayıda koyunun sürüsü de bulunmaktadır. Koyun sürülerinin çok olması ise hayvanların tanınmasını son derece güçleştirmiştir ve bundan dolayı bozkır insanları hayvanlarını birer birer işaretlemişlerdir. Bu işarete, "en" adı verilmiştir. En, hayvanın kulağının bir parçasını kesmek veya yarmak suretiyle

³⁴ Tuncer Gülensoy, *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 11.

³⁵ Radloff, *Sibirya'dan...*, s. 128.

³⁶ Gülensoy, *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları*, s. 59; Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügat-it Türk Tercümesi* (Çev. Ahmet Bican Ercilasun- Ziyat Akkoyunlu), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 26.

³⁷ İbn Batuta, *İbn Batuta Seyahatnamesi I-II*, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 567.

yapılmıştır. Sürülerin veya hayvanların karışması hâlinde her aile, kendi malını bu işaret vasıtasıyla tanıyabilmiştir³⁸

Bozkır coğrafyasında atlar üzerindeki damgalar mülkiyet sembolünü oluştururken, küçükbaş hayvanlarının ise mülkiyet sembolü enlerdir. En, küçükbaş hayvanların kulaklarına yapılan oyuk, dilik, çentik gibi çeşitli şekillerden oluşan işaretin adıdır. Bu enler de tıpkı damgalar gibi ait olduğu kişinin işaretidir.

En ile ilgili olarak yazılı kaynaklarda bilgiler yer almaktadır. İlk olarak Kaşgarlı Mahmut'un, *Divanü Lügati't-Türk* adlı eserinde inemek tabiri bulunmaktadır. Kaşgarlı Mahmut, bu kelimeyi: "O koyununu inedi." şeklinde bildirmektedir. Burada yer alan "inedi" kelimesi dikkat çekmektedir. Inemek zaman içerisinde enlemek şekline dönüşmüştür.³⁹

En ile ilgili olarak Dede Korkut Boylarından, *Begil Oğlu Emren*'in boyunda da bilgiler yer almaktadır. Dede Korkut, *Begil Oğlu Emren*'in boyunu anlatırken: "Üç yüz altmış altı alp ata binse, kanlı geyik üzerine yürüyüş olsa, Begil ne yay kurardı ne ok atardı. Hemen yayı bileğinden çıkarırdı. Boğanın, sığırın boynuna atardı, çekip durdururdu. Arık olsa kulağını delerdi, avda belli olsun deydi. Ama semiz olsa boğazlardı. Eğer beyler geyik tutsa, kulağı delik olsa, Begil sevincidir deyü Begil'e gönderirlerdi." şeklinde yer alan ifadeden anlaşılacağı üzere geyiklerin kulaklarında oyuk bir en olup bu oyuğu görenler ise onun kime ait olduğunu bilmektedirler.⁴⁰

Bozkır insanının, hayvanlarını diğer sürülerden ayırt etmek için kullanmış olduğu damga ve enlere yazılı kaynakların yanı sıra arkeolojik kaynaklarda sınırlı da olsa bilgiler yer almaktadır. Damga ile ilgili arkeolojik veri elde edilen kurganlardan birisi Pazırık 1 numaralı kurganıdır. Kurgan üzerinde yapılan kazı çalışmalarında mezar odasına defnedilmiş 10 at tespit edilmiştir. Bu atlar üzerinde yapılan çalışmalarda ise hepsinin erkek olduğu, yelelerinin kısaltıldığı, bazılarının kuyruklarının bağlanmış olduğu görülmüştür. Ayrıca atların kulaklarında ise farklı şekillerin yer aldığı tespit edilmiştir. Atların kulaklarındaki farklı şekiller "en"dir. Atların kulaklarında farklı enlerin bulunması onların, ölen kişinin mezarına farklı kişiler tarafından gönderildiğine bir başka ifade ile atların farklı farklı kişilere ait olduğuna işaret etmektedir (bk. Ek 12).

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren bozkır coğrafyasında yaşayan bozkır insanı, söz konusu coğrafyanın iklim şartlarından dolayı hayvancılığı başlıca ekonomik unsur olarak benimsemiştir. Hayvanlarını diğer boyların hayvanlarından ayırt edebilmek amacıyla damga ve en kullanmıştır. Kullanılan söz konusu damga ve enler hem yazılı kaynaklardan hem de arkeolojik kaynaklardan elde edilen veriler ile tespit edilmiştir. Ayrıca eski dönemlerden itibaren kullanılan damga ve enler günümüzde de devam etmektedir (bk. Ek 13).

2.6. Müzik Aletleri

Bozkır insanının hayatında, müzik önemli bir yer tutmaktadır. Toplu hâlde ya da bireysel olarak şarkılar söylendiği yazılı kaynaklarda yer almaktadır. Ancak bozkır coğrafyasında müzik daha çok dinsel törenlerde kullanılmıştır. Gök Tanrı inancının yaygın olduğu coğrafyada dinî müzikler kam ya da baksı adı verilen din adamları tarafından yapılmıştır. Din adamlarının, müziği kullanmalarındaki amacı kötü ruhları kovmak ve tanrı ile iletişime geçmek olabilir. Din adamlarının yapmış olduğu müziklerde vurmali ve telli gibi çeşitli müzik aletleri kullanılmıştır. Telli müzik aletleri içerisinde yaygın olarak görüleni

³⁸ Salim Koca, "Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat", *Türkler*, 3. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 24.

³⁹ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügat-it Türk Tercümesi...*, s. 460.

⁴⁰ Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2007, s.189.

kopuzdur. Destan ve efsanelerde kahramanlık hikâyelerinin anlatılmasında kopuz kullanılmaktadır. Diğer bir müzik aleti ise davuldur. Davullar eğlence, savaş, dinî tören gibi çeşitli alanlarda kullanılmıştır. Hükümdarlık alameti olan davul, savaş zamanında orduya yön verilmesinde kullanıldığı gibi düğün, bayram gibi eğlence zamanlarında da kullanılmıştır. Davulun esas kullanıldığı yer dinî törenlerdir. Din adamı tarafından kullanılan davul sıradan deri, ağaç vb. malzemelerden yapılmamaktadır. Derisi tokmağı özellikle seçilmiş ve üzerinde kullanan din adamını yansıtan hayvan figürleri ve sembollerin yer aldığı bir davuldur. Din adamının davulunun çıkardığı ses ile kötü ruhları kovduğu ve tanrıyla iletişime geçtiği düşünülmektedir. Günümüz Orta Asya coğrafyasında yapılan şaman ayinlerinde kullanılan davullar kültürel sürekliliğin bir göstergesidir.

Müzik aletleri ile ilgili olarak yazılı kaynakların yanı sıra arkeolojik kaynaklardan da bilgiler elde edilmektedir. Pazırık 2 ve Pazırık 3 numaralı kurganlarda müzik aletleri bulunmuştur. Pazırık 2 numaralı kurganında çeşitli eşyaların yanı sıra arp türündeki telli müzik aleti ve davullar bulunmuştur. Kurganın hafiri Rudenko'ya göre bu müzik aletleri cenazenin defnedilmesi esnasında yapılan yüğ törenlerinde kullanılmış olup daha sonra mezar odasında bırakılmıştır. Davulların ise tabutların içinde olduğu ve daha sonra mezar soyguncuları tarafından yere atılmış olabileceği düşünülmektedir.⁴¹

Müzik aleti bulunan diğer bir kurgan ise Pazırık 3 numaralı kurgandır. Kurganda bulunan müzik aleti davuldur. Söz konusu bu davulların gövdesi, kenarları birbiriyle örtüşen iki yuvarlak öküz boynuzu plakasından oluşmaktadır. Davulun zar kısmı her biri yaklaşık 1 mm olan bir dizi delikten geçirilen iplerle tutturulmuştur. Davulların üzerinde bulunan zarlar, kazının yapıldığı tarihe kadar ulaşmamıştır. Ancak davullar üzerindeki beyaz bant ve 1 mm olan iplik delikleri davulların üzerine zarın nasıl gergin bir hâlde sabitlendiğinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Burada bulunan davullardaki ince mükemmel işçilik, ayırt edilebilecek bir boyuttur. Kadeh şekilleri ve özellikle zarı bağlama yöntemi ile davullar; Tibet, Afganistan, İran ve bozkır kavimlerinin yaşadığı coğrafyalarda bulunan benzer form ve yapıdaki tek taraflı davullara yakın benzerliklere sahiptir. Ayrıca arp türünde çok telli bir müzik aletinin keşfi göreceli olarak kurganların sahiplerinin ulaştığı yüksek seviyeyi doğrulamaktadır. Kurganlarda bulunan müzik aletleri de bozkır kavimleri tarafından kültürel süreklilik içerisinde kullanılmıştır.⁴²

SONUÇ

Bozkır kavimlerinin yaşamış olduğu coğrafyanın şartlarından dolayı bozkır insanı, konargöçer bir yaşamı benimsemişlerdir. Ancak bu konargöçer yaşam sistemli bir göçebeliktir. Söz konusu bu kavimlerin kültür tarihlerinin araştırılmasında ilişkide buldukları kavimlerin yazılı kaynaklarında sınırlı da olsa bilgi bulunmakla birlikte esas veriler arkeolojik kaynaklardan elde edilmektedir. Arkeolojik kaynakların başında ise kurganlar gelmektedir. Bozkır insanı, öldüğü zaman defnedildiği yığma tepe mezar şeklinde oluşturulan kurganlar esasında bozkır insanının yaşarken evi olarak kullandığı çadırı gibi düzenlenmiştir. Bu anlayış başta dinî inancın bir göstergesi olan ahiret inancının olduğunu düşündürmektedir. Çadır gibi düzenlenmiş olan mezarın içine gündelik hayatta kullandığı eşyaların, savaş araç gereçlerinin, yiyeceklerin bırakılması ve ölen kişiyle birlikte atların kurban edilip mezar odasına defnedilmesi sadece bozkır insanının dinî inancını değil, askerî, ekonomik ve sosyal hayatına dair veriler sunmaktadır. Pazırık kurganlarının mezar odalarında bulunan başlık, kaftan, gömlek, kemer, çorap ve çizmeler bozkır insanının giyim-kuşamına, mezar odalarında bulunan masaların üzerinde kalıntıların yapılan araştırmalar sonucunda et olduğunun tespit edilmesi ve kımız kaplarının bulunması yiyecek ve içecek kültürüne dair veriler sunmaktadır. Ayrıca söz

⁴¹ S. Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia...*, s. 36.

⁴² S. Rudenko, *Frozen Tombs Of Siberia...*, s. 277-278.

konusu kurganlara defnedilen atların her birinin damgasının farklı olması her boyun kendine ait damgası olduğunu ve dolayısıyla da bu atların cenazeye katılan farklı boylar tarafından kurban olarak sunulduğunu göstermektedir. Konargöçer bir yaşamı benimsemiş olan bozkır insanı hayvanlarına ot bulabilmek için göç ettiği zaman evini kolayca taşıyabilmek için göçer evi yapmıştır. Pazırık kurganlarının bazılarında kalıntı halinde 5 numaralı kurganda tüm parçaları ile bulunan araba her ne kadar dini tören amacıyla kullanmış olsa da bozkır kültür çevresinde kullanılan araba hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Pazırık kurganlarında bulunan sosyal ile ilgili bir diğer unsur ise müzik aletleridir. Kurganlarda bulunan davul ve arp gibi müzik aletlerine dair kalıntılar bozkır insanının kullanmış olduğu müzik aletleri hakkında bilgi vermektedir. Pazırık kurganlarında yapılan arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkan birçok kalıntı ve buluntular bozkır insanının sosyal hayatına ışık tuttuğu gibi bu söz konusu kalıntı ve buluntuların ilerleyen süreçte bozkır coğrafyasında görülmeye devam etmesi kültürel sürekliliğin devamını göstermesi açısından da ayrıca önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- ÇORUHLU, Yaşar, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.
- BELLİ, Oktay, “Eski Çağ ve Orta Çağ’da Türkler’de Kurgan Yapma Geleneği”, *Türkler*, III. Cilt.
- Herodotos, *Herodotos Tarihi*, (Çev. Müntekim Ökmen), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015.
- İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2022.
- DURMUŞ, İlhami, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016.
- RUDENKO, Sergei, *Frozen Tombs Of Siberia*, London 1970.
- RADLOFF, Wilhem, *Sibirya’dan*, (Çev. Ahmet Temir), C.I-II-III, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1954.
- ÖGEL, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- ATAÇ, Galip, *İskitlerde Hekimlik*, basımevi, tarih ve sayfa numarası yok.
- KOCA, Salim, “Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus’un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri”, *Belleten*, S. 59 (Nisan 1995).
- CARPİNİ, Plano, *Moğol Tarihi ve Seyahatname*, (Çev. Ergin Ayan), Derya Kitapevi, Trabzon 1994.
- GÜLENSOY, Tuncer, *Orhun’dan Anadolu’ya Türk Damgaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.
- Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügat-it Türk Tercümesi*, (Çev. Ahmet Bican Ercilasun- Ziyat Akkoyunlu), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- İbn Batuta, *İbn Batuta Seyahatnamesi I-II*, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.
- KOCA, Salim, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Türkler*, 3. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, *Dedem Korkudun Kitabı*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.

EKLER

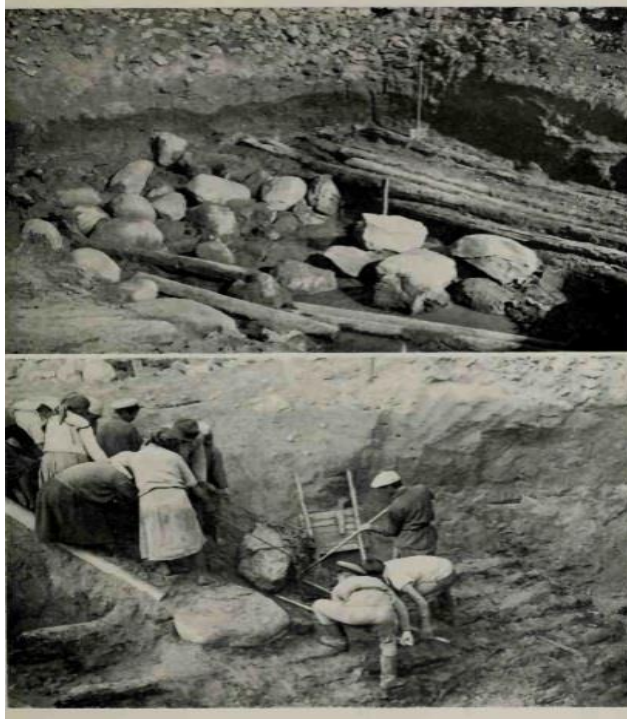
Ek 1: Kazılmadan Önce Kurgan (İ. Durmuş, Türk Kültürüne Giriş, s. 486)

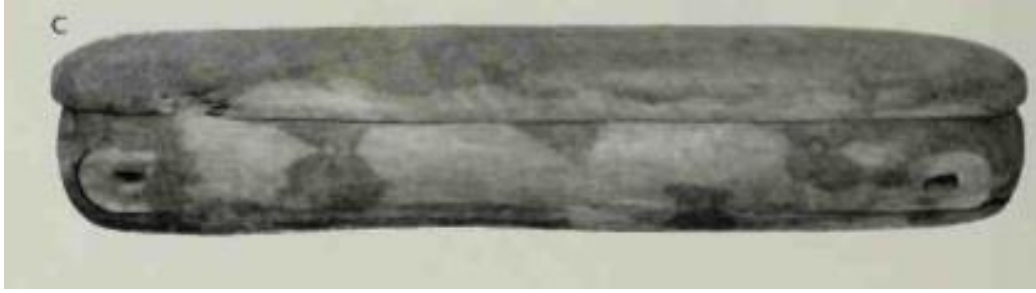
Ek 2: Kurganın İç Düzeni (İ. Durmuş, Türk Kültürüne Giriş, s. 486)

Ek 3: Pazırık Kurganları Kazılmadan Önceki Halinden Bir Görünüm (Rudenko, Frozen Tombs Of Siberia The Pazyryk Bruials Of Iron Age Horsemen)

Ek 4: Pazırık Kurganları Yapılan Kazı Çalışmaları (Rudenko, Frozen Tombs Of Siberia The Pazyryk Bruials Of Iron Age Horsemen)

Ek 6: Pazırık Kurganlarının Ahşap Mezar Odalarındaki Ahşap Tabut (Rudenko, Frozen Tombs Of Siberia The Pazyryk Bruials Of Iron Age Horsemen)

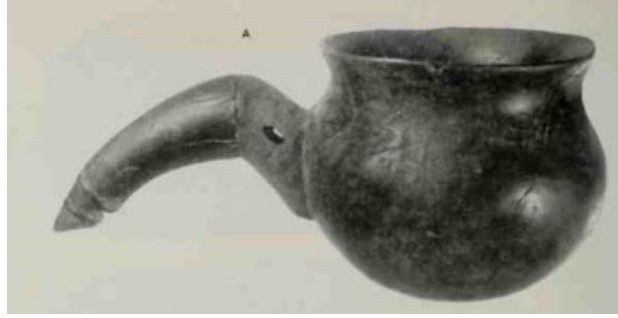
Ek 7: Pazırık Kurganlarının 2 Numaralı Kurganda Bulunan Adamın Kaftanı (Rudenko, Frozen Tombs Of Siberia The Pazyryk Bruials Of Iron Age Horsemen)

Ek 8: Pazırık Kurganlarının Bulunan Giyim ve Kuşam İle İlgili Buluntular (Rudenko, Frozen Tombs Of Siberia The Pazyryk Bruials Of Iron Age Horsemen)

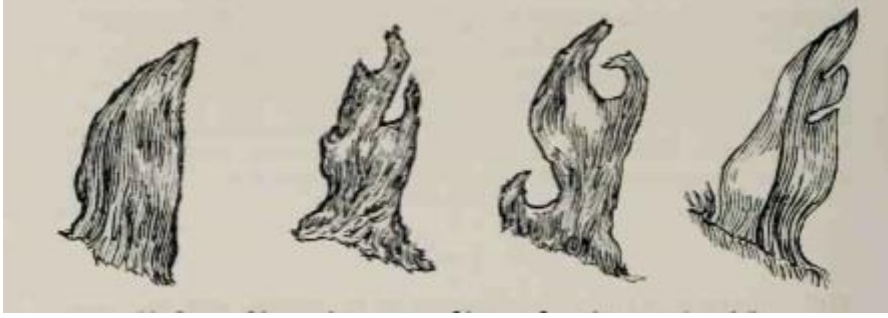
Ek 9: Pazırık Kurganlarının Bulunan Mezar Odasına Defnedilen Kişi İçin Üzerine Yemek Bırakılan Masa (Rudenko, Frozen Tombs Of Siberia The Pazyryk Bruials Of İron Age Horsemen)

Ek 10: Pazırık Kurganlarından 2 numaralı Kurganda Bulunan Kımız Kabı (Rudenko, Frozen Tombs Of Siberia The Pazyryk Bruials Of İron Age Horsemen)

Ek 11: Pazırık Kurganlarından 5 numaralı Kurganda Bulunan Halı (Rudenko, Frozen Tombs Of Siberia The Pazyryk Bruials Of İron Age Horsemen)

Ek 12: Pazırık Kurganlarından 2 numaralı Kurganda Bulunan Atların Eni (Rudenko, Frozen Tombs Of Siberia The Pazyryk Bruials Of İron Age Horsemen)

Ek 13: Ankara ili Ayaş İlçesi Oltan Mahallesiinde Koyunun Kulağındaki Geleneksel En ve Küpe

Ek 14: Pazırık Kurganlarından 2 numaralı Kurganda Bulunan Atların Eni olduğu gibi Damgaları olduğu tahmin edilmektedir. Bozkırda At Damgası (İ.Durmuş, Bilge Kağan, Köl Tigin ve Bilge Tonyukuk, s. 169)

Ek 15: Pazırık Kurganlarından Bulunan Araba (Rudenko, Frozen Tombs Of Siberia The Pazyryk Bruials Of İron Age Horsemen)